

Отже, порівняльно-узагальнювальний аналіз історичних, культурологічних джерел дав можливість прослідкувати зв'язок вірувань стародавніх слов'ян і сучасних українців та окреслити перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Джерела та література:

1. Аничков Е.В. Язычество и Древняя русь // Записки историко-филологического факультета Санкт-Петербургского Университета. / Е.В. Аничков. – Санкт-Петербург, 1914. – часть 117.–С. 36
2. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. / А.Н. Афанасьев. – 1995. – С. 47.
3. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. / Я.Е. Боровский. – Киев, 1982. – 196 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Й. Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 56 с.
5. Ковальчук О.В. Українське народознавство. / О.В. Ковальчук. – Київ: Освіта, 1992. – 83 с.
6. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. / М.І. Костомаров. – Київ: Либідь, 1994. – 91 с.
7. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства. Навчальний посібник для учнів старших класів та студентів. / О.П. Моця, В.М. Ричка. – Київ: Глобус, 1996. – 224с.
8. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. / Б.А. Рыбаков. – Москва, 1983. – 87 с.
9. Шилов Ю. Основы славянской цивилизации. Монография. / Ю. Шилов. – Москва: Осознание, 2008. – 135 с.
10. Шилов Ю. Праісторія Русі–України. / Ю. Шилов. – Київ–Хмельницький: Українське Козацтво, 1998. – 243 с.
11. Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури. / Ю. Шилов. – Київ: Аратта, 2002. – 387 с.

УДК 801.81:398(=1612):11

Тетяна Шевчук

Війна в міфологічному просторі українських фольклорних снотлумачень

Проаналізовано фольклорні снотлумачні наративи про війну, що мають міфологічну структуру. У зафіксованих текстах виокремлено головну опозицію: «життя–смерть». У снотлумачних наративах виділено три основні семантичні концепти: «мати», «поле», «птаство». Статтю написано на польовому матеріалі, який збрала авторка у 2013–2014 роках.

Ключові слова: міфологія, фольклор, снотлумачний наратив, війна, структура.

The article explores the oral dream narratives about war. Basing on the original texts, the author analyzes the central opposition of the narratives: «life–death». In the latter three main semantic concepts are pointed out: «mother», «field», «birds». The paper is based on the materials collected by the researcher.

Key words: mythology, folklore, dream narratives, war, structure.

Війна є вживою темою культурної антропології [14]. Дослідникам міфології вона також не чужа (особливо тим, хто, для прикладу, цікавиться трансформаціями Вайю – давнього індо-іранського бога вітру, а також смерті, війни) [2]. Не

омінають цієї теми й етнолінгвісти: стаття під назвою «Війна» вміщена у московському етнолінгвістичному словнику «Славянские древности». Її автор, Олександр Гура, звернув увагу на сновидіння, які віщують війну: у снах з'являється комета, сонячне затемнення, червоне небо на заході, червоні хмари, червоний дощ та інші небесні знамення¹² [4, с. 407]. Мета цієї публікації – звернути увагу на міфологічний вимір війни, що простежується у фольклорних снотлумачних наративах. Джерельною основою дослідження є власні записи авторки, а також архівні матеріали – відповіді на запитання «Програми збирання матеріалів до українського народнього сонника» Катерини Грушевської (1925 р.), складеної на прохання Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії. Крім того, використано польові записи студентів Києво-Могилянської академії (2015 р.). Методологічними орієнтирами дослідження слугували класичні публікації з історії релігії Мірчі Еліаде, «Структурна антропологія» Клода Леві-Строса, а також набутки етнолінгвістичних шкіл – Люблінської та Московської (праці Єжи Бартмінського, Станіслави Небжеговської, Микити Толстого) [15; 16; 12]. Зауважу, що до розгляду не залучалися суто індивідуальні снотлумачення, — останні, за висновком М. Толстого, «...особливо цінні для психолога, але не для культуролога, фольклориста чи етнографа» [12, с. 304]. Дослідник виокремлює п'ять головних принципів народних уявлень про значення снів, серед яких четвертий і п'ятий є важливими для нашої теми: «4. Сон як "той" світ. Сон – відвідання "того" світу. Звідси у сні є природним, як правило, цілком буденним, спілкування з людьми, з близькими (обстановка спілкування при цьому звичайно "як на цьому світі"). Сон – це відкриття межі між "цим" і "тим" світом; 5. Сон – це також відкриття межі між теперішнім і майбутнім і в той же час між теперішнім і минулим. Звідси сприйняття сну як передбачення, знамення, пророцтва, звідси віра у віщий смисл снів» (12, с. 306). Дослідник переконаний, що кожне слово народних снотлумачень (як в етимології) потребує спеціальних студій, як і кожен знак-символ [12, с. 310]. Останнє зауваження М. Толстого спонукало мене до детального розгляду семантики і символіки знакових понять тих оніричних наративів, тексти яких подаю нижче.

У грудні 2013 року мені приснився сон, який надовго врізався в пам'ять і залишив по собі глибокий емоційний слід (такі сни в українській традиційній культурі вважають віщими, як і ті, що сняться напередодні великих релігійних свят). У сні я побачила мою покійну маму: вона стояла на «грудку» («грудок» – це невеликий гранітний виступ недалеко від нашої хати в с. Бараші Ємільчинського р-ну Житомирської обл., з якого добре видно село й поле на його околиці). Мама попереджала мене: «Таню, обережно, не наступи». Я озирнулася довкола: кругом нас було багато птахів (так багато, що вони вкрили все поле, скільки око сягало). Птахи були якісь сірувато-чорні й усі молоді. Вони силкувалися злетіти, але тільки ворушили крильми. Я прокинулася від пронизливої думки: «Це до війни!» (чула від

¹² Астральну символіку та віщі сни в текстах юнацьких пісень південних слов'ян (розколоте небо, падіння зірок, закривавлена венера) розглянуто у статті авторки цих рядків і Петра Сосенка "Мітологічний мотив затемнення астрального неба" [11].

Отже, порівняльно-узагальнювальний аналіз історичних, культурологічних джерел дав можливість прослідкувати зв'язок вірувань стародавніх слов'ян і сучасних українців та окреслити перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Джерела та література:

1. Аничков Е.В. Язычество и Древняя русь // Записки историко-филологического факультета Санкт-Петербургского Университета. / Е.В. Аничков. – Санкт-Петербург, 1914. – часть 117.–С. 36
2. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. / А.Н. Афанасьев. – 1995. – С. 47.
3. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. / Я.Е. Боровский. – Киев, 1982. – 196 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Й. Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 56 с.
5. Ковальчук О.В. Українське народознавство. / О.В. Ковальчук. – Київ: Освіта, 1992. – 83 с.
6. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. / М.І. Костомаров. – Київ: Либідь, 1994. – 91 с.
7. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства. Навчальний посібник для учнів старших класів та студентів. / О.П. Моця, В.М. Ричка. – Київ: Глобус, 1996. – 224с.
8. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. / Б.А. Рыбаков. – Москва, 1983. – 87 с.
9. Шилов Ю. Основы славянской цивилизации. Монография. / Ю. Шилов. – Москва: Осознание, 2008. – 135 с.
10. Шилов Ю. Праісторія Русі–України. / Ю. Шилов. – Київ–Хмельницький: Українське Козацтво, 1998. – 243 с.
11. Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури. / Ю. Шилов. – Київ: Аратта, 2002. – 387 с.

УДК 801.81:398(=1612):11

Тетяна Шевчук

Війна в міфологічному просторі українських фольклорних снотлумачень

Проаналізовано фольклорні снотлумачні наративи про війну, що мають міфологічну структуру. У зафіксованих текстах виокремлено головну опозицію: «життя–смерть». У снотлумачних наративах виділено три основні семантичні концепти: «мати», «поле», «птаство». Статтю написано на польовому матеріалі, який збрала авторка у 2013–2014 роках.

Ключові слова: міфологія, фольклор, снотлумачний наратив, війна, структура.

The article explores the oral dream narratives about war. Basing on the original texts, the author analyzes the central opposition of the narratives: «life–death». In the latter three main semantic concepts are pointed out: «mother», «field», «birds». The paper is based on the materials collected by the researcher.

Key words: mythology, folklore, dream narratives, war, structure.

Війна є вживою темою культурної антропології [14]. Дослідникам міфології вона також не чужа (особливо тим, хто, для прикладу, цікавиться трансформаціями Вайю – давнього індо-іранського бога вітру, а також смерті, війни) [2]. Не

омінають цієї теми й етнолінгвісти: стаття під назвою «Війна» вміщена у московському етнолінгвістичному словнику «Славянские древности». Її автор, Олександр Гура, звернув увагу на сновидіння, які віщують війну: у снах з'являється комета, сонячне затемнення, червоне небо на заході, червоні хмари, червоний дощ та інші небесні знамення¹² [4, с. 407]. Мета цієї публікації – звернути увагу на міфологічний вимір війни, що простежується у фольклорних снотлумачних наративах. Джерельною основою дослідження є власні записи авторки, а також архівні матеріали – відповіді на запитання «Програми збирання матеріалів до українського народнього сонника» Катерини Грушевської (1925 р.), складеної на прохання Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії. Крім того, використано польові записи студентів Києво-Могилянської академії (2015 р.). Методологічними орієнтирами дослідження слугували класичні публікації з історії релігії Мірчі Еліаде, «Структурна антропологія» Клода Леві-Строса, а також набутки етнолінгвістичних шкіл – Люблінської та Московської (праці Єжи Бартмінського, Станіслави Небжеговської, Микити Толстого) [15; 16; 12]. Зауважу, що до розгляду не залучалися суто індивідуальні снотлумачення, — останні, за висновком М. Толстого, «...особливо цінні для психолога, але не для культуролога, фольклориста чи етнографа» [12, с. 304]. Дослідник виокремлює п'ять головних принципів народних уявлень про значення снів, серед яких четвертий і п'ятий є важливими для нашої теми: «4. Сон як "той" світ. Сон – відвідання "того" світу. Звідси у сні є природним, як правило, цілком буденним, спілкування з людьми, з близькими (обстановка спілкування при цьому звичайно "як на цьому світі"). Сон – це відкриття межі між "цим" і "тим" світом; 5. Сон – це також відкриття межі між теперішнім і майбутнім і в той же час між теперішнім і минулим. Звідси сприйняття сну як передбачення, знамення, пророцтва, звідси віра у віщий смисл снів» (12, с. 306). Дослідник переконаний, що кожне слово народних снотлумачень (як в етимології) потребує спеціальних студій, як і кожен знак-символ [12, с. 310]. Останнє зауваження М. Толстого спонукало мене до детального розгляду семантики і символіки знакових понять тих оніричних наративів, тексти яких подаю нижче.

У грудні 2013 року мені приснився сон, який надовго врізався в пам'ять і залишив по собі глибокий емоційний слід (такі сни в українській традиційній культурі вважають віщими, як і ті, що сняться напередодні великих релігійних свят). У сні я побачила мою покійну маму: вона стояла на «грудку» («грудок» – це невеликий гранітний виступ недалеко від нашої хати в с. Бараші Ємільчинського р-ну Житомирської обл., з якого добре видно село й поле на його околиці). Мама попереджала мене: «Таню, обережно, не наступи». Я озирнулася довкола: кругом нас було багато птахів (так багато, що вони вкрили все поле, скільки око сягало). Птахи були якісь сірувато-чорні й усі молоді. Вони силкувалися злетіти, але тільки ворушили крильми. Я прокинулася від пронизливої думки: «Це до війни!» (чула від

¹² Астральну символіку та віщі сни в текстах юнацьких пісень південних слов'ян (розколоте небо, падіння зірок, закривавлена венера) розглянуто у статті авторки цих рядків і Петра Сосенка "Мітологічний мотив затемнення астрального неба" [11].

сільських людей, що птахи – то душі, а ще згадала, як про це написано у популярному виданні «Народного сонника»: «Птахи – то люди. Як їх дуже багато, то буде якась війна чи що. Мені перед війною все, бувало, сниться, що пташки поле вкрили» [5, с. 137–138]. Згодом, уже 2014 року, коли насправді почалася війна, я розповіла свій сон етнологу Василю Балушку. І він пригадав сновидіння своєї матері, перший чоловік якої загинув на війні 1941 року: «Це було якраз перед війною. Матері приснилося, що вона все шукає свого чоловіка: іде, і в якомусь селі розпитує в людей. Її й спрямували до однієї хати. Коли вона туди прийшла, виявилось, що в тій хаті немає ні вікон, ні дверей. А потім почалася війна, чоловік пішов на ту війну й загинув у 1941 році»¹³.

Ці два тексти, які можна назвати усними оніричними наративами, я й вирішила проаналізувати з точки зору їхніх контекстуальних зв'язків з традиційною фольклорною культурою.

Пишучи про структуру міфу, К. Леві-Строс наполягав на тому, що вона є синхронно-діахронічна й порівнював її з партитурою симфонічного твору [9, с. 218]. Поширюючи висновки вченого на тексти українських традиційних снотлумачень, що мають міфологічну структуру й символічну природу, маємо підстави для порівняння кожного окремого наративу з оркестровою партією групи інструментів (альтів, скрипок і т. д.), але почути його повнокровне «звучання», пізнати його семантику можливо лише в контексті фольклорної культури як цілого – вона ж і є своєрідною партитурою. Відтак у наведених текстах снотлумачних наративів виокремлюємо лінійну (діахронічну) послідовність символічних образів, що наповнюють їхню міфологічну структуру: мати–поле–птаство; дружина (мати)–дорога–темна хата, враховуючи при цьому їхнє синхронне «звучання».

У вже згадуваній «Програмі збирання матеріалів до українського народного сонника» К. Грушевська сформулювала питання, яке стосується пояснення появи снів: «(12) Чи існує такий погляд, що се душа виходить з тіла, ходить по світі, а потім вертається назад, коли людина прокидається?» [3, с. 238]. Серед відповідей на це запитання цікавим є оповідання, записане в с. Мислятин Заславського р-ну Шепетівської округи із заголовком «Про сон»: «Як під час сну душа вилітає з тіла, то вона має вид птиці. До всякого чоловіка, як він вродиться, то дається сон. Його можна послати, бо всякий чоловік має свій сон. Були такі люди, що бачили сон, то він такий кудлатий і малий, як чоловік, має четверо очей, одні очі заплющени сплять, а другі відкриті»¹⁴ [1, арк. 103(зв.)]. М. Еліаде, аналізуючи символіку магічного польоту в праці «Космос і історія», виокремив два важливих міфологічних мотиви: «...міфічний образ душі у вигляді пташки й концепція птахів як провідників душ. Негел'ян, Фрезер, Фробеніус зібрали велику кількість матеріалів, що стосуються цих двох міфів про душу» [13, с. 184]. «Здатністю літати, згідно багатьох традицій, – нагадує М. Еліаде, – володіли всі люди міфічних часів:

¹³ Записано авторкою 18 жовтня 2014 року від Балушка Василя Григоровича, якому цей сон розповіла його мама, Балушок Катерина Василівна, 1916 року народження, що народилася в с. Ждани Лубенського району Полтавської обл.

¹⁴ Записав Павло Жолтовський від Марії Омельчук, 50 років, у с. Мислятин Шепетівської округи на Волині, 1925 р.

сільських людей, що птахи – то душі, а ще згадала, як про це написано у популярному виданні «Народного сонника»: «Птахи – то люди. Як їх дуже багато, то буде якась війна чи що. Мені перед війною все, бувало, сниться, що пташки поле вкрили» [5, с. 137–138]. Згодом, уже 2014 року, коли насправді почалася війна, я розповіла свій сон етнологу Василю Балушку. І він пригадав сновидіння своєї матері, перший чоловік якої загинув на війні 1941 року: «Це було якраз перед війною. Матері приснилося, що вона все шукає свого чоловіка: іде, і в якомусь селі розпитує в людей. Її й спрямували до однієї хати. Коли вона туди прийшла, виявилось, що в тій хаті немає ні вікон, ні дверей. А потім почалася війна, чоловік пішов на ту війну й загинув у 1941 році»¹³.

Ці два тексти, які можна назвати усними оніричними наративами, я й вирішила проаналізувати з точки зору їхніх контекстуальних зв'язків з традиційною фольклорною культурою.

Пишучи про структуру міфу, К. Леві-Строс наполягав на тому, що вона є синхронно-діахронічна й порівнював її з партитурою симфонічного твору [9, с. 218]. Поширюючи висновки вченого на тексти українських традиційних снотлумачень, що мають міфологічну структуру й символічну природу, маємо підстави для порівняння кожного окремого наративу з оркестровою партією групи інструментів (альтів, скрипок і т. д.), але почути його повнокровне «звучання», пізнати його семантику можливо лише в контексті фольклорної культури як цілого – вона ж і є своєрідною партитурою. Відтак у наведених текстах снотлумачних наративів виокремлюємо лінійну (діахронічну) послідовність символічних образів, що наповнюють їхню міфологічну структуру: мати–поле–птаство; дружина (мати)–дорога–темна хата, враховуючи при цьому їхнє синхронне «звучання».

У вже згадуваній «Програмі збирання матеріалів до українського народного сонника» К. Грушевська сформулювала питання, яке стосується пояснення появи снів: «(12) Чи існує такий погляд, що се душа виходить з тіла, ходить по світі, а потім вертається назад, коли людина прокидається?» [3, с. 238]. Серед відповідей на це запитання цікавим є оповідання, записане в с. Мислятин Заславського р-ну Шепетівської округи із заголовком «Про сон»: «Як під час сну душа вилітає з тіла, то вона має вид птиці. До всякого чоловіка, як він вродиться, то дається сон. Його можна послати, бо всякий чоловік має свій сон. Були такі люди, що бачили сон, то він такий кудлатий і малий, як чоловік, має четверо очей, одні очі заплющени сплять, а другі відкриті»¹⁴ [1, арк. 103(зв.)]. М. Еліаде, аналізуючи символіку магічного польоту в праці «Космос і історія», виокремив два важливих міфологічних мотиви: «...міфічний образ душі у вигляді пташки й концепція птахів як провідників душ. Негел'ян, Фрезер, Фробеніус зібрали велику кількість матеріалів, що стосуються цих двох міфів про душу» [13, с. 184]. «Здатністю літати, згідно багатьох традицій, – нагадує М. Еліаде, – володіли всі люди міфічних часів:

¹³ Записано авторкою 18 жовтня 2014 року від Балушка Василя Григоровича, якому цей сон розповіла його мама, Балушок Катерина Василівна, 1916 року народження, що народилася в с. Ждани Лубенського району Полтавської обл.

¹⁴ Записав Павло Жолтовський від Марії Омельчук, 50 років, у с. Мислятин Шепетівської округи на Волині, 1925 р.

усі могли добратися до Неба чи на крилах легендарного птаха, чи на хмарах» [13, с. 184]. Дослідник вважає головним у міфах про душу те, що чаклуни й шамани здатні «покидати» тіло, коли захочуть, а от «...для звичайних людей це доступно лише в момент їхньої смерті» [13, с. 185]. Саме цим, на думку М. Еліаде, пояснюється той факт, «...що даний міф зміг увійти у такі різні культурні комплекси як чарівництво, міфологія сновидінь, сонячні культури й апофеози імператорів, техніка екстазу, поховальна символіка і т. д. Одночасно він пов'язаний і з символікою сходження. У цьому міфі про душу є в зародку вся метафізика незалежності й духовної свободи людини: саме там варто шукати відправну точку для перших уможлядних побудов про добровільне розлучення з тілом, про всемогутність розуму, про безсмертя людської душі... Занепад людства перешкоджає віднині більшості людей полетіти на небо; тільки смерть повертає людям (і то не всім!) їхній початковий стан, тільки тоді вони можуть піднятися в небо і летіти, як птахи, і т. д.» [13, с. 185]. Не вдаючись до детального тлумачення символіки польоту й міфології душі-птаха, М. Еліаде як історик релігії нагадав читачам «Космосу й історії» про те, що «...концепція душі-птаха, а звідси й ототожнення смерті з птахом відзначались уже в релігіях архаїчного Близького Сходу. Єгипетська «Книга мертвих» (р. XXVII) описує смерть у вигляді сокола, що відлітає, а в Дворіччі померлих уявляли в образі птахів. Міф цей, очевидно, ще набагато давніший: на доісторичних пам'ятниках Європи й Азії Світове Древо зображається з двома птахами на гілках; ці птахи поряд з космогонічним значенням, очевидно, символізують також Душу-Предка. І справді, можна згадати, що в центральноазіатській, сибірській і індонезійській міфологіях птахи, що сидять на гілках Світового Древа, являли собою душі людей» [13, с. 185–186].

Розглядаючи тексти снотлумачних наративів, що були наведені на початку цієї статті, помітимо, що в контексті української традиційної культури міфологічна концепція душі-птаха розгортається у кількох вимірах: смерті й життя (народження), а також шлюбу. Цю концепцію детально розглянула етнологиня Марія Маєрчик у «Додатку» до монографії «Ритуал і тіло» під назвою «Душа–пташка–жінка: генеза, типологія, семантика (на матеріалі археологічних культур і етнографічних джерел)». Прикметно, що в названому «Додатку», за висловом авторки, проаналізовано «нетипові» ситуації, «...коли всупереч теорії птах перебуває у смисловому й символічному зв'язку з “низинними” концептами смерті й жінки...» [10, с. 219]. Висновки і гіпотези М. Маєрчик ґрунтуються, головним чином, на віруваннях та уявленнях про душу-пташку, що закріплені в археологічних пам'ятках і етнографічних джерелах. Я ж хочу звернути увагу на ті фольклорні тексти, у структурі яких наявні снотлумачні фрагменти.

У статті «Відгук лицарської поезії в руських народних піснях», що має підзаголовок «Пісні про “Королевича”», Михайло Драгоманов, обстоюючи «порівняльний дослід пісень», наводить кілька варіантів балади про зловісний сон королевича. Найхарактернішим, на думку дослідника, є варіант, уміщений у «Трудах...» Павла Чубинського:

Ой поїхав королевич на полювання,
Та покинув Ганюточку на горювання.

Як із'їхав королевич на круту гору,
Пустив коня вороного в зелену траву.
Як із'їхав королевич на калинов міст,
Як обняла королевича темненькая ніч.
Припав коня до явора, сам ліг спочивати,
Приснився королевичу дивнесенький сон:
С під правої та рученьки виленув сокіл,
С під лівої с під білої – сива зозуля.
Як поїхав королевич до бабусеньки.
«Бабусенько, голубонько, одгадай сей сон:
С під правої та рученьки виленув сокіл,
С під лівої, с під білої – сива зозуля».
«Хиба-б я тобі, королевич, не бабусенька була,
Щоб я сього сону та й не 'дгадала.
Біжи, біжи, королевич, не жалуй коня,
Бо твоєї Ганюточки на світі нема!
Учора із вечора сина вродила,
І к білому світу у хрест увела,
А сьогодні к світу сама померла».
Доїжджає королевич до нових воріт,
Ударить ся кінь копитом об новий поріг.
Ой не вийшла Ганюточка, вийшла менша свість,
Винесла королевичу дивненьку вість.
«Здоров, здоров, пане зятю, чужий та не наш!
Бо твоєї Ганюточки на світі не маш»!
Як увійшов королевич у нову світлицю,
Лежить його Ганюточка та й на всю скамницю.
Ударив ся королевич у білії груди:
«Ніжки мої різвесенькі, чом не ходите!
Ручки-ж мої білесенькі, чом не робите!
Очи-ж мої каресенькі, чом не дивитесь?
Уста мої сахарнії, чом не мовите?»
«Ніжки мої різвесенькі одходили ся,
Ручки-ж мої білесенькі одробили ся,
Очі-ж мої каресенькі оддивили ся,
Уста-ж мої сахарнії одмовили ся».
Як пішов же королевич у малу кімнату,
Аж там мамки, аж там няньки та дитя колишуть.
– Ой ну, люлі, мале дитя, що вчора вранці уродило ся,
А сьогодні в вечері осиротило ся;
Що учора Ганюточка – матуся була,
А к білому світу Ганюточки на світі нема.

М. Драгоманов зазначив, що в цьому ж збірнику надруковано ще 19 варіантів цієї балади [6, с. 69–70], в яких сон королевича передається майде дослівно, у

деяких тільки замість зозулі вилітає утітка. Якщо долучити до баладних снотлумачень власне оніричні тексти, то стає зрозумілим, чому поява вилітаючого сокола символізує народження дитини, а зозулі «з-під лівої руки» – смерть дружини. У «Народному соннику» (2005 р.) подано тлумачення, що розкриває своєрідну логіку таких текстів про душу-пташку: «Голуби від вас відлітають, втікають – до смерті. «Проти смерті двох синів мені снилось, що два голуби прилетіло в оселю. Я забрала їх у хату. Вони посиділи, посиділи та й не знають, де й ділись». Зап. В. М. Милорадович» [5, с. 56]. Народження дитини також у сновидіннях пов'язується з появою птахів: «Вагітна жінка бачить синицю вві сні – матимете дівчинку, солов'я – хлопця» [5, с. 74]. Стійкий комплекс уявлень про душу-пташку спостерігаємо і в текстах поховальних голосінь: сучасна дослідниця Ірина Коваль-Фучило подає їхній перелік у «Покажчику основних мотивів, тем і метафоричних номінацій». Для прикладу, матір у голосіннях називають «голубонькою», «зозуленькою», «ластівочкою»: «Моя й матинко, моя й голубонько, / Моя матинко, моя зозуленько, / Моя матинко, моя ластівочко» [8, с. 344]. Поява мотиву пошуку і впізнавання померлого, на думку дослідниці, зумовлена «...міфологічними уявленнями про те, що людина після смерті змінює свій вигляд. Померлого запрошують у гості, він прибуває, але його слід шукати і впізнавати. На Поліссі зазначено два способи пошуку померлого — впізнавання між представниками його соціально-вікової групи і впізнавання його у пташці, що прилетить до хати і сидітиме поряд на дереві:

І як ти прилітатимеш:

Чи соловеєчком, чи горобеєчком?

І на которой ти груші сідатимеш,

Да я вийду тебе познавати» [8, с. 281].

Оскільки в моєму віщому сні про війну є образ покійної матері, наведу висновки І. Коваль-Фучило, що стосуються такого сновидіння: «У традиційній культурі тема *бачити померлого уві сні* добре опрацьована і поширена по всій Україні, та й у слов'янському світі загалом. Народний світогляд виробив цілу систему трактувань таких снів. Так, бачити померлого уві сні – це завжди семантично важливий сон. Він може віщувати і щось добре, і щось погане. Важливими показниками тут стають обставини, в яких померлий з'являється (особливо маркований його одяг), вік і стать померлого (погано, коли померлий сниться як живий, особливо якщо це стара людина, найпаче жінка, тоді, кажуть, «якась стара біда стане»), родинні зв'язки (одні родичі віщують добрі новини, інші погані) тощо» [8, с. 231].

У першому з наведених снотлумачень матір оточує велика кількість птахів, які вкривають усе поле. О. Гура у статті «Війна» вказує на множинність об'єктів у снотлумаченнях, що ототожнюються із військом [4, с. 407]. *Поле* є ще однією ланкою снотлумачної тріади, яку ми розглядаємо (мати–поле–птаство), і воно мало нагадує образ війни, що характерний для фольклорних козацьких пісень («Чорна рілля ізорана і кулями засіяна»). Поле снотлумачних наративів нагадує про землеробство, про землю-матір, що народжує і ховає, про тріаду, що її аналізував К. Леві-Строс у «Структурній антропології»: землеробство–полювання–війна.

К. Леві-Строс вважав, що «...мета міфа полягає в тому, щоб дати логічну модель для вирішення певної суперечності...» [9, с.219]. Суголосні думки висловлював і М. Еліаде у праці «Міфи, сновидіння і містерії»: на прикладі символізму Древа з його ідеєю життя й оновлення дослідник показав, як буттєва драма у сновидіннях вирішується позитивно [7, с. 123–124]. Важко відповісти на питання, чи розв'язується суперечність між життям і смертю в сновидінні, яке ми розглядали вище (мати–поле–птахи), адже у фольклорних його тлумаченнях маємо чітку вказівку на майбутню війну. На наш погляд, тут можуть стати в пригоді спостереження К. Леві-Строса, здійснені ним у процесі вивчення міфології північноамериканських індіанців: дослідник звернув увагу на міф зуні про виникнення людини з землі. Аналізуючи міфологічну структуру міфів центральних і східних пуєбло, К. Леві-Строс виокремлює медіальні зв'язки, де вихідною парою є «життя–смерть», а першою тріадою – «землеробство–полювання–війна». При цьому у згаданих міфах стверджується тотожність полювання (війни) та землеробства [9, с. 214]. Ці глибокі ідеї можуть бути використані й для тлумачення українських снотлумачних наративів, але це вже є темою окремої студії.

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 15, од. зб. 713.
2. Балусок В. Вітер у народних віруваннях українців і прадавнє божество (деякі міркування про природу Вія)/В. Балусок // Міфологія і фольклор. – 2014. – № 1 (16). – С. 22–29.
3. Грушевська К. Програма збирання матеріалів до українського народного сонника / К. Грушевська // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 237–238.
4. Гура А. В. Война / А. В. Гура // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. В 5 т. – Москва: «Международные отношения», 1995. – Т. 1. – С. 407–408.
5. Дмитренко М. Народний сонник / М. Дмитренко. Упоряд., записи, передм. М. Дмитренка. – К.: Вид-во М. Дмитренка, 2005. – 232 с.
6. Драгоманов М. Відгук лицарської поезії в руських народніх піснях. Пісні про «Королевича» / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Т. 1. – У Львові, 1899 (Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка). – С. 66–87.
7. Еліаде М. Міфи сновидіння і містерії / М. Еліаде // Еліаде Мірча. Мефістофель і андрогін. Пер. з нім., фр і англ. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 119–301.
8. Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції поетика тексту / І. Коваль-Фучило. – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 360 с.
9. Леві-Строс К. Структурна антропологія / К. Леві-Строс. Пер. з фр. З. Борисюк. – К.: Основи 1997. – 387 с.
10. Маєрчик М. Ритуал і тіло: Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – 325 с.
11. Сосенко П., Шевчук Т. Мітологічний мотив затемнення астрального неба / П. Сосенко, Т. Шевчук // Міфологія і фольклор. – № 2 (9). – 2011. – С. 31–46.
12. Толстой Н. И. Народные толкования снов и их мифологическая основа / Н. И. Толстой // Толстой Н. И. Очерки славянского язычества. – Москва: Индрик, 2003. – С. 303–310.
13. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы / Элиаде М. Перевод с фр. и англ. / Общая ред. М. Л. Гаспарова. – Москва: Прогресс, 1987 – 312 с.

14. Harrison S. War, warfare / S. Harrison // Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Edited by Alan Barnard and Jonathan Spencer. – London and New York: Routledge, 2002. – P. 842–844.
15. Niebrzegowska S. Podlaski sennik ludowy / S. Niebrzegowska // Twórczość ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych. – 1990. – R. V. – Nr. 2 (15). – S. 27–30.
16. Niebrzegowska S. Polski sennik ludowy. – Lublin, 1996. – 297 s.

УДК: (730. 048) 7.031.1“636”

Олена Годенко-Наконечна

Орнаментация трипільських жіночих теракотових статуеток як цілісна семантична система

Досліджується система орнаментування трипільських теракотових жіночих статуеток. Наприкінці раннього періоду розвитку Трипільської культури з'являється оригінальний тип оздоблення жіночих фігурок, який характеризується особливим багатством та насиченістю орнаментування. Подається аналіз їх основної орнаментальної схеми як цілісної семантичної структури, та зроблена спроба її інтерпретації як певної міфологеми.

Ключові слова: трипільська культура, антропоморфна пластика, орнамент як система.

The article is devoted to the system of Trypillian terracotta female figurines embellishment. At the end of the early period of the Trypillian culture development the original type design of female figurines appeared and it was characterized by a special wealth and richness of embellishment. The analysis of their main ornamental scheme as a complete semantic structure is proposed. The attempt of its interpretation as a certain mythologeme is undertaken.

Keywords: Tripoli culture, anthropomorphic figurines ornamentsystem.

Трипільці наносили орнамент на глиняний посуд та пластичні вироби. Найбільша увага дослідників приділялась орнаментам на трипільському посуді, у меншій мірі – на теракотовій пластиці (антропоморфній та зооморфній). Наразі відсутні окремі наукові розвідки про орнаментування трипільських статуеток, проте у загальних дослідженнях оздобленню трипільської пластики приділяється значна увага – вивчаються технологічні особливості нанесення орнаментів, їх основні елементи та мотиви, локально-хронологічні особливості пам'яток. Проте загальна система розпису фігурок залишається поза увагою.

З часу відкриття Трипільської культури нагромаджена велика кількість теракотової дрібної пластики. Перші дослідники трипільських глиняних статуеток, коли кількість артефактів не була достатньою для здійснення широких узагальнень, робили насамперед їх описи. Вже тоді статуетки розділили на дві категорії – орнаментовані та неорнаментовані. Орнамент наносився лише на жіночі фігурки; чоловічі та андрогіни не оздоблювались (окрім позначення деяких елементів, наприклад, перев'язі через плече або пояса). Свого часу колекцію статуеток з розкопок В. Хвойки описала й класифікувала А. Скриленко (це був виступ на XII